احمدهادی مقصودی

تورکیچه

املا قاعده‌لری

بو قاعده‌لر تیزدن یولدز کتبخانه‌سی طرفندن «تاتار تورکیسی» اسمی ایله نشر ایدله‌چك صرف ونحوترکی (گرامر) ده‌گی قواعد لسانیه‌گه تطبیقا وآندن اقتباسا یازلمشدر .

بر کره یولدزده نشر ایدلدکدن صوکره مشتریلرینه رساله روشنده ایتوب هدیه قیلندی .

کریمفلر مطبعه‌سی قزانده

۱۹۱۰

КАЗАНЬ
Лито-типографія Т-го Д-ма „Бр. КАРИМОВЫ“
1910

Безплатное приложеніе Къ газетѣ „Юлдузъ“

یولدز گازیته‌سی‌اوزینه مخصوص بر رسم‌خط ایله یازلووی‌معلومدر. بو رسم‌خط قاعده‌لری حاضرده حقانی یاشلر طرفندن قبول ایدلدیکی ممنونیت ایله کورلمکده‌در.

شاعرلرمزدن عبدالله توقایف، ظریف‌بشیری ومیرعزیز اوقمـاسی جنابلرینك شعرلری یولدز املاسنچه یازلدقلری هرکمنك کوز آلدنده‌در.

یولدزگازیته‌سینه رسم خطك دستوراولان قاعده‌لرنی گازیته‌مزه درج قیـلو بیك کوب ذوات کرام طرفندن رجاایـدلدکندن موجبنچه عمل‌قیلونی لازم‌کوره‌مز:

١) قزان شیوه‌سنچه یازلغان‌مقاله‌ده‌هر توركی سوز آوزدن ایشدلـگانچه یازلور. وهر سوز یازلغانچه اوقولور.

(بوبرنچی قاعده‌نك مستثنالری کیله‌چك قاعده‌لر ایله استخراج قیلنورلر.)

٢) مد طبیعی ایله صوزلغان حرفلـر مطلقااوزلرینك حرف‌مدلری ایله‌یازلورلر: (آل، ایل، اول،بال، بیل، بول) کبی.

٣) مگر مصدرلـرده وفعللرده اولان(مق، چق) ایله جمع علامتی اولان (لر) هم مفعول منه عـلامتی اولان (دن) یوقارده‌غی قاعده‌دن مستثنادرلر. آنلرنك الفلری کثرت استعماللری اوچون‌حذف‌ایدلور:

(آلمق، بولمق، آنلر، آتلر، آنلردن، آتلردن) کبی.

(شهرمزنك اسمی‌اولان قزان‌کلمه‌سی‌ده‌مستثنادر.)

٤) عربی‌فتحه ایله ایشتلـگان حرفلرسوزنك باشنده بولسه‌لرده، اورتا یاآخرنده بولسه‌لرده (ه)ایله، یعنی‌های رسمیه ایله‌یازلورلر :

(ئه‌ز، به‌ز،بله‌ك، بله‌ن،بله، کیله) کبی.

٥) مصدرلرده وفعللرده اولان (مك،چك) ایله جمع علامتی‌اولان (لر)، مفعول منه علامتی اولان (دن) یوقارده‌غی قاعده‌دن مستثنادر. (بلمك، بله‌چك، کملر، کشیلر، کمدن، کشیدن) کبی.

٦) ضمۀ عربیه ایله ایشدلـگان‌حرفلرسوزنك اوّلنده‌اوتورلی واوایله یازلورلر: (اوچ،اور،اوز،اون،اوی،بور،بول،توب، تور،توز،توس،توش،تون،سوت،طوت، طور،طوز،طول،طوی،قوش،قول،قوم،قوی،کور، کوز،کول،کوی، یور وغیرلر) کبی.

بوکلمه‌لرنك‌واولری‌اوتورسز یازلسه،مد طبیعی ایله اوقولوب باشقه معناده بولورلر. (اوتورلی واولرنك اوتورلرینی‌گازیته‌لرده وآشغچ یازلغان یازولرده یازو لازم توگلدر. ترك وحذفی جائزدر.)

٧) ضمهٔ عربیه‌لی حرف کلمه‌نڭ اورتاسنده بولسه، ضمه‌لری دائمی اولسه، یعنی هیچ بر وقت سکون ایله استعمال قیلنماسه‌لر، اوتورلی واو ایله یازلورلر:
(اوتور، اوچون، اولوش، اوروك، اویوق، بوتون، بویوك، بولوط، بوزوق، توتون، توزوك، تویون، سولوك، طوروق، طولوب، قویروق، یوزوك، یوزوم، قارلوغان، بورلوگان) کبی.

٨) ضمهٔ عربیه‌لی حرف سوزنڭ اورتاسنده بولوب، مضاف اولدیغی زمان سکون ایله استعمال قیلنا طورغان بولسه، بالکلیه واوسز یازلور: (اورن، کورك، بورن چوقر) کبی. بو کلمه‌لر مضاف اولدقلرنده (اورنی، کورکی، بورنی، چوقری) دیيوب سکون ایله استعمال ایدلورلر.

٩) ضمهٔ عربیه‌لی حرف سوزنڭ آخرنده اولدقده فعللرنڭ امر صیغه‌لرنده واو ایله، یازلور:
اوقو، سلکو، تننو، قازو، طاتو، توزو، یولقو، طالقو) کبی.

١٠) آخری اوتورلی واولی امرلردن مشتق اولان صیغه‌لرنڭ همه‌سنده اوتورلی واو محفوظ بولور:
(اوقودی، سلکودی، تننودی، قازودی، طاتودی، توزودی، یولقودی، طالقودی) کبی.

١١) ضمهٔ عربیه‌لی حرفلر اسملرنڭ هم صفتلرنڭ آخرنده اولدقده مطلقا نقطه‌سز (ی) ایله یازلورلر:
(کوزگی، سولگی، کولکی، تولکی، تورلی، کوچلی، قوملی) کبی.
بوندی سوزلرنڭ آخرلری کتابده اوقولغانده ممدود یا ایله اوقولماس، بلکه سویله‌نگلرنچه ضمهٔ عربی ایله اوقولور.
مثلا بویله: (کوزگُ، سولگُ، کولكُ، تولكُ، تورلُ، کوچلُ، قوملُ).

١٢) آخرلرنده‌غی ضمه‌لی حرفی نقطه‌سز یا ایله یازلغان اسملر غائب ضمیرلرینه یا اسم ظاهرگه مضاف اولدقده همان یا ایله یازلورلر:
(کوزگیسی، کوزگیلری، سولکیسی، سولگیلری) کبی.
اوشبو یالرنی ده فقط مرکز (نرکس) ایله نقطه‌سز یازلسه، ضرر بولماس ایدی؛
مثلا بویله: (گوزگسی، کوزگلری، سولگسی، سولگلری).

١٣) مذکور سوزلر مخاطب و متکلم ضمیرلرینه مضاف اولدقلرنده یالری محذوف اولور:
(کوزگڭ، کوزگڭز، کوزگم، کوزگمز) کبی.
بو سوزلرنی (کوزگیڭ، کوزگیڭز، کوزگیم، کوزگیمز) روشنده یاز و جائز ایسه ده، تکلفلیدر.

١٤) آخرنده (ای) طاوشی ایله اوقولاطورغان (ی) بولغان اجنبی سوزلر مضاف اولدقده مطلقا ایکی یا ایله یازلورلر :

(علییی، ولییی، قارییی، لا کییی) کبی.

بوسوزلرنی (علیسی، قاریسی) روشنده یازو قزان شیوه‌سینه خلافدر .

١٥) مضاف سوزلرنڭ آخرنده دائمانقطه‌سز (ی) یازلوب ضمه ایله اوقولورلر :

(آتی، آچی، آشی، صانی، طاری، طاشی، طالی، قاری، قازی، قاشی، قانی، یاری، یاشی، یالی، یانی) کبی.

١٦) اوشبوسوزلرگه اوخشاشلی کلمه‌لر نقطه‌لی یا ایله یازلسه‌لر، ممدود یا ایله اوقولوب حال صیغه‌سنده‌گی فعللردن اولورلر:

(آتي، آچي، آشي، صاني، طاري، طاشي، طالي، قاري، قازي، قاشي، قاني، ياري، ياشي، يالي، ياني) کبی. (بونقطه‌لرده اختصار اوچون حذف ایدله بلورلر).

١٧) مضافلغی سببلی آخرنده‌گی ضمه‌سی نقطه‌سز یا ایله یازلغان سوزلر مفعول‌به، مفعول الیه، یا که مضاف الیه اولسه‌لر، یالری قالدرلماس : (آتینی، آتینه، آتینڭ، آغاسینی، آغاسینه، آغاسینڭ) بوقاعده عثمانلیلرغه خلافدر.

آنلر بوکلمه‌لری (آتنه، آتنی، آتنڭ، آغاسنی، آغاسنه، آغاسنڭ) صورتنده یازارلر.

مضاف اولان مفعول به‌نونیننڭ هر ایکی طرفنده‌غی یالرن (ینی) قالدروب یازو جائز وبلکه اوفقدر : (آتن، آغاسن) کبی. بوسوزلری (آتین، آغاسین) دیب یازو مکروهدر.

١٨) مضافلغی سببلی آخرنده نقطه‌سز (ی) اولان اسملر مفعول فیه یا که مفعول منه اولسه‌لر، آخرلرنده‌گی یالری طاشلانور:

(آتنده، آتندن، آغاسنده، آغاسندن) کبی.

١٩) مضاف اسملرنڭ مفعول الیه‌لك علامتی قالن طاوشلی سوزلرده‌ده نچکه‌طاوشلیلرنده‌غی کبی (نه) روشنده های رسمیه ایله یازلور:

(آتینه، آغاسینه) ده اولدیغی کبی.

٢٠) (آنه، باشقه، آنچه، بانچه، قالنچه) کلمه‌لرندن باشقه‌سوزلرده آخرده ایشدلگان الف‌های رسمیه ایله یازلماس. (آلمه، آربه) روشنده یازو خطادر.

٢١) فعللرنڭ ماضی صیغه‌لریننڭ آخرنده اولان مضموم حرفده غائب صیغه‌لرنده نقطه‌سز (ی) ایله یازلور:

(آلدی، صالدی، کوردی، بلدی) کبی،

بوصیغه‌لرده ممدود یاایله (آلدی،صالدی، کوردی، بلدی) دییوُب اوقوُلماسلر بلکه ضمه ایله: (آلدُ، صالدُ، کوردُ، بلدُ) دییوُب اوقولوُرلر.

۲۲) ماضیلرنك مخاطب ومتکلم صیغه‌لرنده اوُتوُرلی واو یازوده محذوف اولوُب توُشوُب قالوُر:

آلدم، آلدق، آلدك، آلدکز) کبی.

فعللرنك مجهول صیغه‌لرنده مجهول‌نونی ایله مجهول لامندن اوّلگی حرفنك ضمهٔ عربیه ایشدلسه‌ده، یازوده یازلماس:

(کورندی، کورلدی، آلندی، صالندی) کبی.

بو فعللرنی (کورولدی، آلوندی،صالوندی) روشنده یازو خطادر.

مصدر اسمی صیغه‌لرنك (ش) و (م) گه‌قوشلغان حرف‌ده واوسز یازلوُر:

(آلش، صاتش، آلم، صالم) کبی.

(فاعُلْ) (فُعُلْ) وزننده‌گی‌اسملرنك‌اورتاسنك مضموم‌حرفلرده واو ایله‌یازلوُرلر:

(آرق، آزق، آچق، آول، آور، آوز، آوش، آرش، قازق، قاشق، قرق، قزق، طنق) کبی.

۲۶) مضارع، امرغائب، وحال نحویه‌صیغه‌لری مطلقا اوتوُرلی واو‌ایله‌یازلوُرلر:

آلوُر، بلوُر، بیروُر؛ آلسوُن، بلسوُن،بیرسوُن، آلوُب، بلوُب، بیروُب) کبی.

۲۷) اسم‌فاعل،قزانچه‌مستقبل‌صیغه‌سی،هم منفی صیغه‌سنده اولان حال نحویه آخرلرنده نقطه‌سز یا ایله یازلوُرلر:

(آلوچی، آلمقچی، آلاسی، آلغانچی،آلمیچی) کبی.

۲۸) فعللرنك‌قالن‌طاوشلیلری‌ماضئ‌نقلی‌وظرف‌صیغه‌لرنك(غا)یا(قا)ایله‌یازلور:

(آلغان،آلغاچ،صاتقان،صاتقاچ)کبی.

۲۹) فعللرنك نچکه طاوشلیلری‌ماضئ‌نقلی وظرف صیغه‌لری خلاف‌قیاس الفلی (گ) یا (ك) ایله یازلورلر:

(کیلگان، کیلگاچ، کیتکان، کیتکاچ) کبی.

فقط فتحهٔ عربیه ایله ایشدلدکلرندن‌بو (گ وك) هائ‌رسمیه ایله‌گنه یازلوُرغه تییشلی بولسه‌ده، قالن فعللرگه تبعا الف ایله یازلوُرلر.

(طوقسان) کلمه‌سینه تبعـا (سیکسان)دیگان سوزده الف ایله یازلوُر.

۳۰) مضارع منفی فعللرینڭ قالن‌طاوشلیلرینه نفی علامتی اولان (ماس) قوشلور:
(آلماس، صاتماس) کبی.
بو فعللرنی عثمانلیلرغه تبعا (آلماز،صاتماز) ره‌وشنده یازو جائزدر.
۳۱) مضارع منفیلرنڭ نچکه طاوشلیلرینڭ نفی علامتلری های رسمیه‌دن باشقه (مس) ایله یازلورلر:
(کیلمس، کیتمس) کبی.
بوفعللرنی ده عثمانلیلرغه تبعا (کیلمز،کیتمز) روشنده یازو مجوزدر.
۳۲) مفعول الیه اداتی نچکه طاوشلی سوزلرده (گه،که) روشنده یازلور:
(کمگه، سزگه، بزگه چیتکه) کبی.
۳۳) مفعول الیه اداتی قالن‌طاوشلی سوزلرده (غه، قه) روشنده الف اورنینه های رسمیه ایله یازلور: (آرباغه، آتقه) کبی.
۳٤) مفعول فیه ومفعول منه اداتلری هرسوزده مطلقا (ده،دن) روشنده یازلورلر.
۳۵) ضمیر مفردلر مفعول الیه اولدقلرنده (آڭا، سیڭا، میڭا، بوڭا، شوڭا) روشنده یازلورلر.
بونده بر نوع خلاف قیاسلق بارلغی ظاهردر.
۳٦) ادات تفضیل اولان (رەك،راق) کلمه‌لرینڭ بری های رسمیه ایله ایکنچیسی الف ایله یازلور: (کچکنه‌رەك، زورراق) کبی.
کثرت استعماللری اولمادیغندن بو آداتلرنڭ ها والفلری محذوف بولماسقه تییشلیدر.
۳۷) سوزنڭ اوّلنده قالن ایشتلگان (ت،س) حرفلری مطلقا عربی (ط،ص) ایله یازلورلر: (طاق، صاق، طوز، صوز) کبی.
مگر (تاتار) کلمه‌سی بو قاعده‌دن مستثنادر.
چونکه اوشبو کلمهٔ مبارکه‌نڭ افرادنده آندن باشقه‌ده طوپاسلق کوبدر. هیچ اولماسه، اسملری نچکه‌رەك یازلسون.
۳۸) (آ، ق، ط، ص) دن صوڭره سوزنڭ اورتاسنده‌ده آخرنده‌ده (ط، ص) حرفلری یازلماسلر: (آت، قات، آس، قاسماق، آلتی، آلتمش، آلتون، طوت، صات، طوقسان، آلماس، آقسل) کبی.
۳۹) دفع التباس اوچون یا باشقه برسبب اوچون بعض سوزلرنڭ اورتاسنده‌ده آخرنده‌ده (ط،ص) حرفلرینی یازو جائزدر:

(اوط،بوُط،بوُلوُط،اوُطش،بلطر، بطبلىق،اوطوُن، اوطوُر،اوُصلی،طوطی) کبی.

۴۰) فعل‌شرطیلر، وامر غایب صیغه‌لری قالن‌طاوشلی فعللرده‌ده(سه)ایله یازلوُرلر: آلسه ، آلسه‌ڭ ، آلسه‌ڭز، آلسه‌م، آلسه‌ق، آلسوُن، قالسوُن) کبی.

۴۱) (ز) طاوشی قالن سوزلرده‌ده(ز) ایله گنه یازلوُرلر :

(زور، آبز، آبزی، آز، باز، قاز،صاز) کبی.

بوسوزلرنی (ض،ظ) ایله یازوخطادر. چوُنکه توُرکیده بوحرفلر هیچ یوقدرلر.

۴۲) (ڠ) طاوشی قـالن طاوشلی‌اسملرده مطلقا (ڭ،غ) ایله نچکه طاوشلی اسملرده (ڭ، گ) ایله یازلورلر:

(یاڭغر، یاڭغش، صوڭغی، سوُڭـگی، اوُزه‌ڭـگی، مه‌ڭـگی)کبی. (یاڭا) مستثنادر.

آخرنده (ك) حرفی‌بولغان سوز مضاف بولغانده (گ) حرفی آرتدروُب یازلماس:

(صوك ـ صوڭی، جیك ـ جیڭی) کبی.

صوڭغی اش، طوغانم جیڭـگی‌دیگانده‌گی صوڭغی‌ایله جیڭـگی‌بونلرغه باشقه‌در.

۴۳) اما فعللرده امر صیغه‌لرینه تبعا فقط بر (ڭ) ایله یازلوُرلر :

(اوڭا،طوڭا، طاڭا، اوڭار، طوڭار، طاڭار، ایڭه، شیڭه، جیڭه، ایڭه‌ر شیڭه‌ر، جیڭه‌ر) کبی.

۴۴) (سنڭل) کلمه‌سی ایله (صوسنڭمك) فعلی خطا اوقوُلودن احتراز اوُچـوُن (نڭ) ایله یازلوُرلر.

۴۵) (سوُیله‌مك، کوُیله‌مك، سوُیمك، اوُیمك، چوُیمك، توُیمـك، طوُیمق، قوُیمق) کلمه‌لری‌اوُتوُرلی واو هم یا ایله یازلوُرلر.

۴۶) (اوُتوُ، بوُروُ، قوُروُ قوُیوُ، صوُلوُ) کلمه‌لرینڭ آخرلرینی ۱۱نچـی قاعده بوینچه نقطه‌سز (ی) ایله یازوده، ماقبل‌لرینه تبعا اوُتوُرلی واوایله‌یازوده‌جائزدر.

۴۷) (تییش،تیین،جیین، قییق،مییق،کییم) کبی‌کلمه‌لر ایکی یاایله‌یازلوُرلر.

۴۸) (اییه، تییه، کییه، اییو، تییو، کییو) کبی‌سوزلرده ایکی یاایله یازلوُرلر.

۴۹) بوون، یووش، صووق، قووش، قووق) کبی سوزلر ایکی‌واوایله‌یازلوُرلر.

۵۰) آخرلری ممدود سوزلر مضاف اولدقلرنده ایکی واو ایله یازلوُرلر:

(صووی، صولووی، بارووی،کیلووی)کبی.

۵۱) آخرلرنده حرف مد بولماغان‌واو اولان کلمه‌لر مضاف اولدقده برگنه واو ایله یازلوُرلر: (آوی، باوی، ده‌وی) کبی.

٥٢) (اووو، بووو، يووو، قووو) كبى اوُچ واولى اسم مصدرلر مضاف اولدقلرنده دورت واو ايله يازلوُرلر (اوووى، بوووى، يوووى، قوووى) كبى.

٥٣) سوزنڭ باشنده مفتوح بولماغان الف (ا) روشنده همزەسز يازلوُر:

(اش، اچ، از، ال، الك،) كبى،

٥٤) سوزنڭ باشنده مفتوح بولغان الف هاى رسميه ايله يازلوُر:

(ئەز، ئەچ، ئەل، ئەنە، ئەلله، ئەلى، ئەتەچ) كبى.

بەلەبەى، تەبەنەك كبى كلمەلردە دورت - بيش سوزدە اوُچ هاى رسميەنڭ جييلمقلغى باشقە كلمەلردە هاى رسەيەنڭ استعمالينە منافى توگلدر. اگردە بيك مكروه ايسه، آنلرنى بر روشچە استثناقيلو ممكن بولوُر.

٥٥) عثمانلى شيوەسندن آلنغان سوزلرنى دە عثمانليلرچە يازولازم توگلدر. سويلەنووينە خلاف يازلغانلرى درستلەب يازلورلر: (ئەوەت، ئەيلەدى، كورمەمەلى) كبى.

عثمانليلر بو كلمەلرنى: (اوت، ايلدى، كورمملى) روشنده يازالر.

٥٦) (مگر، كل، بن، سن، بكا، سكا) كلمەلرى بو قاعدەدن مستثنادرلر.

كثرت استعماللرى اوچون بوكلمەلرنڭ حرف اوللرى هاى رسميه ايله يازلماس.

٥٧) عربى وفارسى كلمەلر ممكن قدر ايسكى رسم خطلرى ايله يوُرتلوُرلر.

٥٨) روسچەدن وياۋروپا تللرندن آلنغان سوزلردە (o) ايله (e) اورنينە (ۆ) ايله (ې) استعمال ايدلوُر. (طۆمسك، پېرم، لۆندۆن، بېرلين) كبى.

٥٩) روسچەدە (K) ايله يازلا طوُرغان سوزلرنڭ اصلى توُركى بولماغانلرى مطلق (كاف) ايله يازلوُرلر: (كييف، كورسك، كاما، كاميسيه، دوكتوُر، ماكاريه، كوٚريه) كبى.

٦٠) روسچەدە (Г) ايله يازلا طوُرغان سوزلرنڭ دە اصلى توُركى بولماغانلرى مطلقا (گ) ايله يازلوُرلر:

(گوسودار، گيمنازيه، گوبيرنيه، گيرب، اولگه، ۋولگا، بيلگيه) كبى.

(پيتربورغ) كلمەسى بو قاعدەدن مستثنادر.

اديب، محرر وشاعرلريمزگه اوشبو قاعدەلرنى رد وجرح قيلو اوُچوُن يوُلدز صحيفەلرى آچقدر.

احمدهادى مقصودى.